

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran /June 2019, c. 5, s.1: 515-521

Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

**Hasan Hanefi. İslâm Kùltüründe İnsan Ve Tarih.
İstanbul: Ayışığı kitapları Yayınları, 2000.**

Özden KANTER

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi,
İlahiyat Fakùltesi, Kelam Anabilim Dalı
Assistant Professor, Hitit University,
Faculty of Theology, Department of Kalam
Çorum / TURKEY
ozdenkanter@hitit.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3728-7183

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

Geliř Tarihi / Date Received: 15 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Kanter, Özden. "Hasan Hanefi. İslâm Kùltüründe İnsan Ve Tarih".
Tasavvur: Tekirdaę İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019): 515-521.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdaę Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakùltesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

İnsan, yaratılışı itibarı ile diğer varlıklardan ayrılmış, kendisine akıl bahsedilmiş ve bu doğrultuda kullanabileceği irade verilmiştir. Düşünme yetisine sahip, kendisini geliştirebilen ve üretebilen insanoğlu, bu özelliklerinin bütünü ile vahyin muhatabı olmuş ve kendisine yeryüzünü yönetebilecek sorumluluk verilmiştir. Kur'an'da emir ve nehiylerden bireysel olarak sorumlu olduğu belirtilen insan, tarihi süreç içerisinde toplumların oluşması ile birey olmaktan çok mevcut düzenin bir ögesi haline gelmiştir. Oysa her bireyin duygu ve düşünce dünyası farklı olmakta ve kendisini birey olarak mevcut ve değerli olarak görmek istemektedir. Hasan Hanefî, bu çalışmasında her ilim alanında, insan ve tarih konuları ele alınırken insanın sadece belli yönlerinin incelendiği ve insana bir bütün olarak yaklaşılmasının yetersizliklerine değinmektedir.

Hasan Hanefî'nin görüşlerinin yer aldığı iki bölüm ve Marinus van den Boom'un, Hasan Hanefî ile ilgili yazmış olduğu bir ek bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümünde yazar, kimlik ve kişilik olarak varlığını hisseden insanın, kendisini mensubu olduğu medeniyetin içerisinde aradığından fakat birey olarak geçmişinde kendisini bulamadığını ve karmaşa yaşadığını belirtmektedir. Genel anlamda ilimlerin içerisinde insandan bahsedildiğini ifade edenlere karşılık o, insanın belli konular içerisinde ele alındığını, sıradan ve birey olarak insanın göz ardı edildiğine vurgu yapmaktadır. Hanefî, çağdaş hayatın insanın varlığı ve ferdi boyutu üzerinde durmadığını, onun taklitten ibaret kitleler haline geldiğini ve insanın çağdaş vicdan içerisinde kaybolduğunu ifade etmiştir. İnsan ile ilgili bu krizin ancak İslam medeniyetinin, insan merkezli olmasıyla ve onun bilgisine yönelmesi ile çözülebileceğini vurgulamaktadır. (9-11)

Eski "İlmü't-Tevhîd" hayatın ilk prensiplerinin belirlendiği, içerik ve özünün insan olduğu bağımsızlık ve özgünlüklerin olduğu bir bilimdir. Kelam ilminin konularından olan bilgi teorisi, sezgi, akıl yürütme ve tecrübelerle insan bilgisinin teorisini kurmakta ve açıklamaktadır. Varlık teorisinde, kadim varlığın ispatı için hudûs ve imkân delilleri kullanılmaktadır. İbn Hazm gibi usûlcüler, varlığın bilinmesinin ispatının yaratıcının varlığının ispatı için değil, insanın menfaati için tabiat kanunlarını bilmek olduğundan bahsetmektedirler. Kelam ilminin üçüncü konusu olan ahlak da insanın kendisi ile ilgili

arayışında onu olumlu amellere yönlendirmesi bakımından yine insan merkezli olmaktadır. İnsanın, kelam ilminin ana konularından birisi olarak ele alınmamış olmasına rağmen, temel kelam konularında belirsiz bir şekilde olsa yer aldığı görülmektedir. Nübüvvet, gerçek ile düşünce arasında bir iletişim halkası olarak insanı hedef almaktadır. Meâd, insanın geleceğinden bahsetmekte, iman amel ilişkisi ile bağlantılı konular da insanın mevcut yaşantısı ve bunun gelecekteki durumuna etkisinden bahsetmektedir.

Hasan Hanefî, sıfatlar konusunu insani özellikler bağlamında ele almaktadır. İlâhî zât, gerçekte insanî zâtı açığa çıkaran bir perdedir demektedir. Allah'ın insanın üretken ve iradi özelliklerini ortaya çıkarmayı hedeflediği görüşünün tutarlı olmakla birlikte, Hanefî'nin özellikle zâtî sıfatları saf insani nitelikler olarak nitelenmesine katılmak mümkün görünmemektedir.(11-20)

Hanefî, felsefede de insanın bağımsız ve özel bir kısımda ele alınmadığını, insanın, mantık, tabiiyât ve ilahiyât konularının altına defnedilmiş ve yeniden dirilmeye muhtaç olduğunu belirtmektedir. Fıkıh, insanın dünyadaki durumu ile alakalı olduğundan insan, kelam ve felsefeden daha açık bir şekilde ele alınmaktadır. Şeriatın kaynak ve delilleri olan kitap, sünnet, icma ve kıyas şer'î anlamda insanın hayatındaki tecrübeleri açıklamaktadır. Bu delillendirme yöntemleri ile fıkıh, insanın merkeze konularak hüküm çıkarılmasını sağlamaktadır. Hasan Hanefî, ilimlerin içerisinde insanın en fazla açığa çıktığı ilmin tasavvuf olduğunu ifade etmektedir. O, tasavvufun insanın Allah'a ulaşmak için bütün gücünü kullanarak kendisini ortaya çıkardığı bir yol olduğunu belirtmektedir. Ona göre, tasavvuf, insanın varlığını Allah'ın varlığı ile birleştirmektedir.(20-30)

Hanefî, şayet insan, ilimlerin içerisinde bağımsız bir konu olarak ele alınsaydı, onun hayat ve ölümüne, selamet ve emniyetine güven duyacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte o, kültürün kaynağı ve davranışların en güçlü yönlendiricisi olan vahyin insanı bağımsız bir konu olarak ele aldığını kabul etmektedir. O, bu görüşünü delillendirirken beş gerçeklikten bahsetmektedir. Birincisi; insan, hiçbir şey yokken ve yoktan var edilmiştir. Bu durum insanın kendi varlığını hissetmesini sağlamaktadır. İkincisi; insanın nefsinin yaratılmasıdır ki bu yaratılma insanın yapısının temeli olan şuur yapısıdır. İnsan şuuru ve duyguları ile ilgili varlık göstermektedir. Üçüncüsü; insanın karşı-

sında onun değerini inkâr eden, saygı göstermeyi reddeden şeref ve mertebesini yok etmeye çalışan bir düşmanın meydan okumasıdır. Bu meydan okumayla insanın değeri pekişmekte ve yaratıcının insana duyduğu güven ortaya çıkmaktadır. Dördüncüsü; insana Ahzap suresi 72. ayette belirtilen sorumluluk ve emanetin kendisine yüklenmesidir. Bu özellikle, insanın kuvveti ortaya çıkmakta ve düşmanın meydan okumasını kabullenmesi ve bunun mücadelesini verdiği görülmektedir. Beşincisi ile de insan verdiği mücadele ile zayıflıktan kurtulup kemale ulaşır. Kur'an'ın insanı başlı başına bir konu olarak ele almasına karşın, insan İslam kültürü içerisinde kaybolmuştur. Son zamanlarda insanın bir konu olarak ele alınması Batı'yı taklit ederek, yenilenme iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. (30-34)

Hasan Hanefî'nin insanın özellikle kelim ilmi içerisinde bir bölüm olarak yer almadığı görüşü gerçektir. Ehl-i Sünnet kelâmında insan fiillerinin yaratılması meselesi yer almakla birlikte, tartışılan meselenin insan fiilleri değil; Allah'ın insan fiillerinin yaratıcısı olması meselesidir. Bu sebeple bu fırkanın görüşlerinde insan fiilleri sadece yaratıcı yönünden ele alınmaktadır. Mutezile kelam sisteminde ise insanın fiilleri adl prensibi ile ilişkili olarak ele alınarak insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte İslam kelamcılarında hiçbirinin insan konusunu temel bir konu olarak incelemediğini söylemek doğru olmayacaktır. Örneğin; Rağîb el-İsfehânî, insanı kelâm sisteminin münferit bir bölümü olarak ele almasa da, eserlerinde insanı temel bir konu olarak ele almakta ve *Tafsîlu'n-Neş'eteyn* isimli eserinde tamamen insanı konu edinmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar, kültürümüzün tarihe bakışı ve tarih bilincinin nasıl şekillenmesi gerektiğine değinmektedir. İslam toplumunun, batı medeniyetini benimsediğini, müslümanların batıyı yücelttiğini ifade etmektedir. Bu durumun batının kendi medeniyetlerini dünya medeniyetlerinin merkezinde kabul etmelerini, şark medeniyetini ise henüz başlangıç aşamasında kabul etmesine sebep olduğunu tespit etmektedir. Oysa İslam medeniyeti vahyin inişinden itibaren doğmuştur. İlk kelamcılar birinci yüzyılın sonlarından itibaren bu bilimi gerçek ve Müslümanların yaratıcılığını ve medeniyetin bilim oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. İkinci asırdaki tercüme hareketlerinden sonra üçüncü asırda İslam filozofları İslam'ı kapsamlı bilimlere dönüştürmüş ve medeniyeti inşa etmeye devam etmişlerdir. Oysa bugün Müslü-

manlar, milli şuurlarını sürekli olarak yeniden yaratılmanın inkârı üzerinde şekillendirmişlerdir. Eşyanın doğasındaki yenilenmeyi fark etmeyerek eskiyi yeniye tercih etmişlerdir.

Yazar, aklın naklin esası kılan tutumlarını milli şuurda temel bir yapıya dönüştürmeye çalışan Mu'tezile'nin husn-kubuh, salâh-aslah, irade, istihkak ve tekfir gibi tarihin de konusu olması gereken konularının, nakli aklın temeli kabul eden Eş'arî düşüncenin karşısında dayanamadığını belirtmektedir. Bu bakış açısıyla peygamberlerin geleceği tasarlayan misyonlarını tarihten kopararak Onlara sadece tazim eder hale geldiğimize vurgu yapmaktadır. O, tasavvufun ortaya çıktığı dönemde hareket, ilerleme ve yükselme, cehd ve çatışma, ilgilenme, elem, sevinç, kaybetme olduğunu ifade etmektedir. Ümidin toplumda ortaya çıktığı sonrasında ise makam olarak adlandırılan zühd, fakr, sabır tevekkül, rıza, kanaat gibi değerlerle aslında yöneticilerin ve zenginlerin değil zaten bu durum içerisinde olan halkın pasifize olmasına sebep olduğu ve tarihi ilerlemeye engel olduğunu belirtmektedir. Muhammed İkbâl'in sufiyenin fenâ haline karşı çıktığını, şahsiyetin, kainatın özü ve tarihin eksenini olduğunu ortaya koymaktaki haklılığına değinmiştir.

Yazar, İbn Haldun'un Mukaddime'sinden hareketle bedevi-hadari toplumları ve tarih ile ilgili görüşlerini de eleştirmekte ve onun bu görüşlerinin yedinci asır ile ilgili olduğunu söylemektedir. Günümüz Müslüman toplumların içinde bulunduğu durumu tahlil etmediği ve onun gözlem ve özel araştırmalarının tutsağı olduğu görüşündedir. O, tarih felsefesinin tarihi bilincin bir anlatımı ve aynı zamanda bu bilincin eğitilmesi ve geliştirilmesi görüşünü benimsemektedir.(34-78)

Eserin üçüncü bölümü olan ek kısımda Marinus van den Boom'un, Hasan Hanefî ile ilgili bir çalışması yer almaktadır. Hanefî'nin çalışmaları incelendiğinde onun antropoloji temelli bir bakış açısında olduğu görülmektedir. Bu kısımda, Hanefî'nin özellikle Müslüman topluluklardaki dogmatizmi eleştirdiği belirtilmiştir. Yazar, Hanefî'nin yaşamının Sipinoza ile benzeştiğini ve çağdaşlarının onun hoşgörüsü, insanlık ve evrensellik için verdiği mücadelenin dini temellerini kabullenmediklerinden söz etmektedir.

Hanefî, kendisini peygamberi ideale bağlı bir düşünür olarak kabul etmekte, insanın öznelliğini ön plana çıkararak geleneğin radikal bir ıslaha ihti-

yaç duyduğunu savunmaktadır. O, batı düşüncesinde yerleşmiş bulunan tarihsellik ve varoluş kavramlarının İslami yenilenme için bir model teşkil edeceği görüşündedir. Kültürün ve geleneğin baskın değerlerine karşı eleştirel bir tavır benimsemekte ve İslami inançlarda yabancılaşmaya götüren dogmatik inanç ve davranışları eleştirmektedir. Hanefî, vahyin akılcı yönüne vurgu yaparak, aklın devre dışı bırakılmasının körleşmeye sebep olacağını ifade etmektedir. İyilik ve kötülüğün ontolojik bir mesele olmadığı, bu unsurların insanın bireysel ve toplumsal davranışının yargılanmasına temel teşkil edecek rasyonel kavramlar olduğunu belirtmektedir. O vahyin akılla hiçbir durumda çelişmediğini kabul etmektedir. Fatalizme ve kayıtsız şartsız teslimiyete yol açtığını düşündüğü Es'arî düşüncesine karşı çıkmaktadır. İnsanın irade özgürlüğü ile akla öncelik vermekte, eğer insanın irade özgürlüğü, Allah tarafından önceden sınırlandırılmışsa o zaman insanın kendi eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamayacağını belirtmektedir. Bunun Kur'an'ın, insanın eylemleri sonucunda kazanımları ve kayıpları olacağı ayetleri ile ters düşeceğini savunmaktadır. Hanefî, yabancılaşmanın temelini sadece dinde değil toplum ve ekonomide de bulmaktadır. Halkın devrimci bir bilinç kazanması, ancak değişme ideolojisinin dinsel bir kültürle beslenmesi ile başarıya ulaşabilecektir. Düşünür, ritüel ve törenlerin ön planda tutulduğu tepkisel bir İslam anlayışının toplumu gerçekliğe yabancılaştırdığını ifade etmektedir. Bunun yerine Allah'a iman ile insanlık için mücadelenin bir arada yürütüldüğü devrimci bir İslam anlayışının benimsenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak eser, yirminci yüzyılda yaşayan ve İslam dünyasında egemen olan mezhepsel düşünce yapılarını eleştiren Hasan Hanefî'nin hem düşüncelerini hem de kendisi ile ilgili ve düşünce yapısının tahlil edildiği bir çalışma olarak mevcuttur. Eser, Hanefî'nin insan hakkındaki düşüncelerinin özellikle teoloji olmak üzere bütün ilimler içerisinde tartışıldığı ve okuyucunun insan hakkındaki bilgilerini gözden geçirmesini ve sorgulamasını sağlayan niteliktedir. Toplumlar için tarih bilgisinin sadece övünme ve hatırlamaktan ibaret olmadığı ve Müslüman toplumunun tarih bilincinin ilerlemesine vesile olacak biçimde yeniden şekillenmesi gerektiğini ifade eden eser, okuyucunun farklı bir bakış açısına kavuşmasını sağlamak açısından okunması yararlı olacak nitelikte bir çalışmadır. Bununla birlikte eserde, tasavvufun nerdeyse bütün ilimlerin önüne geçecek şekilde olumlaması ve olumsuzlukla-

rı üzerinde eleştiri yapmaması temel islam bilimlerinin İslam kültürüne katkısını göz ardı etmesi haksız bir eleştiri niteliğindedir.